

ТРИБУНА МОЛОДОГО УЧЕНОГО

УДК 347.45/47

ПРИПИНЕННЯ ДОГОВОРІВ ПРО НАДАННЯ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Бахрієва З. Р.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

У статті досліджуються підстави та наслідки припинення договорів про надання фінансових послуг. Пропонуються заходи погодження колізій норм чинного законодавства в частині регулювання відносин у зв'язку з припиненням договору позики, кредитного договору, договорів банківського рахунку та банківського вкладу.

Ключові слова: припинення договору, розірвання договору, відмова від договору.

Останнім часом набула актуальності проблема належного правового регулювання договорів про надання фінансових послуг. Відповідно до Закону «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» до фінансових послуг відноситься залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення (п. 4 ч. 1 ст. 4 Закону); надання коштів у позику, в тому числі і на умовах фінансового кредиту (п. 6 ч.1 ст. 4 Закону); переказ коштів тощо (п. 8 ч. 1 ст. 4 Закону). При цьому, фінансові послуги надаються не тільки фінансовими установами, а також, якщо це прямо передбачено законом, фізичними особами – підприємцями (ч. 1 ст. 5 Закону)[1]. Відтак існує суспільна потреба у належному та ефективному врегулюванні заключної стадії існування цих відносин. Тому звернення до проблеми припинення договорів про надання фінансових послуг видається актуальним.

В науці здійснювались дослідження окремих різновидів договорів про надання фінансових послуг (Белов В. Н., Дроздова Н. В., Захарова Н. Н., Лепех С. М. та інші). Але проблема нормативно-правового врегулювання відносин, що виникають у разі дострокового припинення таких договорів залишилась недослідженою.

Метою цієї статті є аналіз правових норм, що регулюють припинення договорів про надання фінансових послуг та розробка практичних рекомендацій щодо вирішення існуючих колізій та прогалин в цієї сфері.

Позикові правовідносини виникають на основі договору позики, за яким одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості (ч. 1 ст. 1046 ЦК). Отже із правила, встановленого абз. 1 ч. 1 ст. 1049 ЦК випливає обов'язок позичальника повернути позикодавцеві позику у строк, встановлений договором. У випадках, коли строк по-

вернення позики не встановлений договором або визначений моментом пред'явлення вимоги, застосовується правило, встановлене абз. 2 ч. 1 ст. 1049 ЦК, тобто позика має бути повернена позичальником протягом тридцяти днів від дня пред'явлення позикодавцем вимоги про це, якщо інше не встановлено договором. Відтак, із ч. 1 ст. 1049 ЦК непрямо впливає, що договір позики припиняється або зі спливом строку договору або моментом пред'явлення вимоги про повернення позики (якщо строк договору не встановлений). Саме з цього моменту мають припинитися зобов'язання сторін на майбутнє. Але виявляється, що однозначної відповіді на питання відносно того, з якого ж саме моменту такий договір треба вважати припиненим, не встановлено. Наприклад, коли за договором позики встановлений строк, такий договір треба вважати припиненим з закінченням його строку або з моменту повернення позики. Так само і у випадках, коли строк договору позики не встановлений, виникає питання про те, з якого моменту слід вважати припиненим договір: з моменту пред'явлення вимоги про повернення позики чи моментом спливу тридцяти денного строку після пред'явлення такої вимоги, чи взагалі договір позики слід вважати діючим, доки не буде повернена позика.

Із ч. 2 ст. 1049 ЦК непрямо впливає, що договір безпроцентної позики може бути припиненим у будь-який час за ініціативою позичальника, незалежно від погодженого сторонами строку договору. Встановлення такого правила виявляється логічним тільки у тому разі, якщо позика є безпроцентною, бо інакше були б порушеними права позикодавця на одержання процентів, які виплачуються до дня повернення позики. При цьому, повернення позики та припинення договору позики є пов'язаними між собою як попереднє та наступне правові явища. Отже, з поверненням позики договір безпроцентної позики припиняється.

Стосовно договорів позики, за якими передбачається виплата процентів, вважаємо, що договір припиняється зі спливом його строку або з моментом пред'явлення вимоги про повернення позики (якщо строк не встановлений), бо з цим юридичним фактом пов'язується виникнення у позичальника обов'язку повернути позику. Так, якщо позичальник своєчасно не поверне суму позики, наступають наслідки, передбачені ст. 1050 ЦК. Йдеться про сплату позичальником грошової суми відповідно до ст. 625 ЦК. Якщо позичальник своєчасно не поверне речі, визначені родовими ознаками, він зобов'язаний сплатити неустойку відповідно до ст. 549-552 ЦК, яка нараховується від дня, коли речі мали бути повернуті, до дня їх фактичного повернення позикодавцеві, незалежно від сплати процентів, належних йому відповідно до ст. 1048 ЦК.

Також, серед наслідків порушення договору позики з боку позичальника ч. 2 ст. 1050 ЦК встановлено наступне правило: «якщо договором встановлений обов'язок позичальника повернути позику частинами (з розстроченням), то в разі прострочення повернення чергової частини позикодавець має право вимагати дострокового повернення частини позики, що залишилася, та сплати процентів, належних йому відповідно до ст. 1048 ЦК». Отже із цього правового припису звертає на себе увагу висловлювання «право вимагати дострокового повернення частини позики, що залишилася». По суті, йдеться про розірвання договору позики на вимогу позикодавця, так як дострокове повернення позики і розірвання договору позики є пов'язаними як між собою як попереднє та наступне правові явища. Тому із вимоги про повернення позики непрямо впливає і висновком від попереднього до наступного правового

явища виявляється правова норма, відповідно до якої позикодавець має право на розірвання договору шляхом пред'явлення до позичальника вимоги про повернення позики.

Таким чином, зобов'язання щодо повернення позики має бути виконаним позичальником своєчасно, належним чином, інакше, це призведе до розірвання договору позики. Це правило ч. 2 ст. 1050 ЦК погоджується з положенням ст. 651 ЦК, оскільки прострочення повернення чергової частини позики є істотним порушенням договору позики з боку позичальника.

Виходячи з сутності позикових відносин, зобов'язання за договором позики припиняються у разі їх виконання належним чином, а саме – з поверненням позики. Також, йдеться про остаточні розрахунки між сторонами, виплатою неустойки тощо. Отже, припинення договору позики не значить припинення зобов'язань за договором позики. Як правильно зазначається науці, відносно закінчення строку дії договору кредиту, який є різновидом позикових відносин, це не є підставою припинення зобов'язання, тобто зобов'язання за договором кредиту зберігають силу як для однієї, так і для іншої сторони [2, с. 69].

До речі, згідно з ч. 2 ст. 1054 ЦК до відносин за кредитним договором застосовуються положення про позику в частині, не врегульованій положеннями про кредит, або якщо інше не впливає із суті кредитного договору. Таким чином, співвідношення понять позики та кредиту дозволило зробити висновок, що позика є родовим поняттям, а кредит – видовим. Але як відмічають дослідники цієї тематики, позика завжди пов'язується з фактом передання речі, а кредит може мати місце і тоді, коли такого передання не було, а довіра проявилась в іншій формі (при відстроченні чи розстроченні оплати) [3, с. 5].

Особливості правового регулювання кредитного договору полягають в тому, що ст. 1056 ЦК надає кредитодавцю право на відмову від надання, а позичальнику – право на відмову від отримання кредиту. Так, відповідно до ч. 1 ст. 1056 ЦК кредитодавець має право відмовитися від надання кредиту частково або в повному обсязі у разі порушення процедури визнання позичальника банкрутом або за наявності інших обставин, які явно свідчать про те, що наданий позичальникові кредит своєчасно не буде повернений.

Кредитодавець зобов'язаний перевіряти фінансовий стан клієнтів. Так, Белов В. Н. стверджує, що для оцінки фінансової стійкості клієнтів треба перевіряти:

- реальну, але не балансову (за документами) вартість основних засобів;
- співвідношення власних і позикових коштів;
- забезпеченість власними оборотними засобами;
- швидкість обігу обігових коштів;
- платоспроможність підприємства [4].

Відповідно до ч. 3 ст. 1056 ЦК кредитодавець має право відмовитися від подальшого кредитування позичальника за договором у разі порушення позичальником встановленого кредитним договором обов'язку цільового використання кредиту.

Позичальник має право відмовитися від одержання кредиту повністю або частково, повідомивши про це кредитодавця до встановленого договором строку його надання, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 2 ст. 1056 ЦК). Фактично, позичальник відмовляється в односторонньому порядку від кредитного дого-

вору, тому що відмова від одержання кредиту та відмова від договору позики є пов'язаними між собою як попереднє та наступне правові явища. Отже, із відмови від одержання кредиту непрямо випливає і висновком від попереднього до наступного правового явища виявляється воля позичальника на розірвання договору шляхом відмови від нього.

Зіставляючи правила, що встановлені ст. 1056 ЦК, доходимо загального висновку, що відмову від надання кредиту з боку кредитодавця та відмову від одержання кредиту з боку позичальника слід розглядати як можливість сторін відмовитися від договору кредиту в односторонньому порядку. Зокрема, відмовляючи від надання кредиту або подальшого кредитування, кредитодавець в односторонньому порядку вирішує питання долі вже укладеного кредитного договору. Також в односторонньому порядку та шляхом вчинення односторонньої дії - повідомлення кредитодавця про відмову від одержання кредиту частково або в повному обсязі позичальник відмовляється від самого договору позики, якщо інше не встановлено договором або законом.

За договором банківського рахунка прямо встановлені правила його розірвання. Зокрема, договір банківського рахунка може бути розірваний за заявою клієнта у будь-який час (ч. 1 ст. 1075 ЦК). Стосовно випадків розірвання договору за ініціативою банку вказується на його «право вимагати розірвання договору банківського рахунка». Таке право банк має у наступних випадках:

- якщо сума грошових коштів, що зберігаються на рахунку клієнта, залишилася меншою від мінімального розміру, передбаченого банківськими правилами або договором, якщо така сума не буде відновлена протягом місяця від дня попередження банку про це;

- у разі відсутності операцій за цим рахунком протягом року, якщо інше не встановлено договором;

- в інших випадках, встановлених договором або законом (ч. 2 ст. 1075 ЦК).

Відповідно до п. 20 Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах поточні рахунки клієнтів банків закриваються на підставі заяви клієнта а також, на підставі рішення відповідного органу, на який згідно із законом покладено функції щодо припинення юридичної особи або припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця (за заявою ліквідатора, голови або члена ліквідаційної комісії, управителя майна тощо); у разі смерті власника рахунку-фізичної особи та фізичної особи-підприємця (за заявою третьої особи, зокрема спадкоємця); на інших підставах, передбачених законодавством України або договором між банком і клієнтом [5].

Банк може відмовитися від договору банківського рахунку та закрити поточний рахунок клієнта у разі відсутності операцій за рахунком клієнта протягом трьох років підряд та відсутності залишку грошових коштів на цьому рахунку (ч. 4 ст. 1075 ЦК), тобто у такому випадку договір банківського рахунку припиняється шляхом вчинення банком одностороннього правочину.

Положення про договір банківського рахунка застосовуються до відносин між банком та вкладником за договором банківського вкладу, який, у свою чергу, укладається на умовах видачі клієнту на першу вимогу (вклад на вимогу) або на умовах повернення вкладу зі спливом встановленого договором строку (строковий вклад). При цьому, незалежно від виду вкладу відповідно до ч. 2 ст. 1060 ЦК банк зо-

бов'язаний видати вклад або його частину на першу вимогу вкладника. Із вимоги про видання вкладу непрямо випливає і висновком від попереднього до наступного правового явища виявляється воля вкладника на розірвання договору банківського вкладу. Отже ч. 2 ст. 1060 ЦК треба тлумачити так, що вкладник у будь-який момент має право вимагати розірвання договору банківського вкладу. Вважаємо, що це право мають також треті особи, зокрема спадкоємці в установлених законом випадках.

Види банківських вкладів мають значення при визначенні наслідків припинення договору банківського вкладу, бо якщо вклад повертається вкладникові на його вимогу до спливу строку або до настання інших обставин, визначених договором, проценти за цим вкладом виплачуються у розмірі процентів закладами на вимогу, якщо договором не встановлений більш високий процент (ч. 3 ст. 1060 ЦК). При цьому, з достроковим поверненням вкладу припиняється сам договір банківського вкладу.

Також, стосовно випадків дострокового пред'явлення ощадного (депозитного) сертифіката до оплати банком виплачується сума вкладу та процентів, які виплачуються закладами на вимогу, якщо умовами сертифіката не встановлений інший розмір процентів (ч. 2 ст. 1065 ЦК). Але відмітимо, що навіть закінчення строку договору банківського вкладу (строкового) не припиняє дію договору, бо відповідно до ч. 4 ст. 1060 ЦК якщо вкладник не вимагає повернення суми строкового вкладу, то відповідно до ч. 4 ст. 1060 ЦК договір вважається подовженим на умовах вкладу на вимогу, якщо інше не встановлено договором.

Важливо зауважити також на правило, встановлене ч. 2 ст. 1063 ЦК, відповідно до якого якщо особа, на користь якої зроблено вклад, відмовилася від нього, особа, яка уклала договір банківського вкладу на користь третьої особи, має право вимагати повернення вкладу або перевести його на своє ім'я. Залишається незрозумілим, в якій саме формі можливо зробити відмову від вкладу особою, на користь якої зроблений цей вклад. Очевидно, що це має бути зроблено особисто цієї особою та в письмовій формі, щоб мати необхідні докази цього факту.

Стосовно особи, яка уклала договір банківського вкладу на користь третьої особи йдеться про право вимагати повернення вкладу, а цією дією договір уже розірвано. Отже, із права вимагати повернення вкладу випливає право на розірвання договору в односторонньому порядку, оскільки ці два права є пов'язаними між собою як наступне і попереднє правові явища. Тому із вимоги про повернення вкладу непрямо випливає і висновком від попереднього до наступного правового явища виявляється воля законодавця на розірвання договору шляхом звернення вкладника до банківської установи.

Але також, вкладник має право перевести вклад на своє ім'я, якщо особа, на користь якої зроблено вклад, відмовилася від нього. Йдеться не про розірвання, а про зміну договору банківського вкладу, отже договір залишається дійсним з того ж строку та на тих же умовах. Такий правовий припис відповідає загальному правилу, встановленому ч. 4 ст. 636 ЦК, відповідно до якого «якщо третя особа відмовилася від права, наданого їй на підставі договору, сторона, яка уклала договір на користь третьої особи, може сама скористатися цим правом, якщо інше не впливає із суті договору».

З огляду на викладене слід зробити висновок про те, що дослідження проблеми припинення договорів про надання фінансових послуг вимагає погодження із загальними положеннями Цивільного кодексу України спеціальних правил, обумовлених специфікою припинення окремих видів договорів про надання фінансових послуг, для досягнення більшої відповідності законодавчих положень потребам врегулювання таких відносин.

Список літератури

1. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 01.07.2001 р. N 2664-III // Офіц. вісник України. – 2001. – № 32. – Ст. 1457.
2. Захарова Н. Н. Кредитный договор. Гражданско-правовые аспекты / Н. Н. Захарова. – М. : Изд. Группа ИНФРА.М – Норма, 1997. – 157 с.
3. Лепех С. М. Кредитный договор: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С. М. Лепех. – Львів, 2004. – 18 с.
4. Белов В. Н. Финансовые договоры / В. Н. Белов. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 192 с.
5. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах. Затв. постановою Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. N 492. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1172-03>.

Бахрієва З. Р. Прекращение договоров о предоставлении финансовых услуг / З. Р. Бахрієва // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 1. 2012. – С. 204-209.

В статье исследуются основания и последствия прекращения договоров о предоставлении финансовых услуг. Предлагаются меры согласования коллизий норм действующего законодательства в части регулирования отношений в связи с прекращением договора займа, кредитного договора, договоров банковского счета и банковского вклада.

Ключевые слова: прекращение договора, расторжение договора, отказ от договора.

Bakhrieva Z. Termination of contracts for financial services /Z. Bakhrieva // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 1. 2012. – P. 204-209.

This article investigates the reasons and consequences of termination of contracts for financial services. The measures agreed impacts of the current legislation regarding the regulation of relations in connection with the termination of the loan agreement, loan agreement, bank account and bank deposit.

Key words: termination of contract, dissolution a contract, waiver from a contract.

Статья поступила в редакцию 10.02.2012.